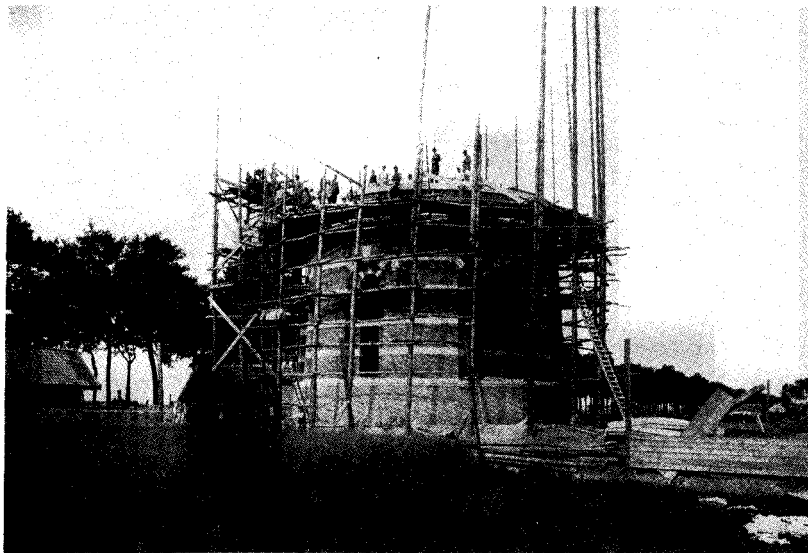

Betonfundeering van den Watertoren.

Watertoren in aanbouw.

De watervoorziening van Tilburg

Reeds in de oudheid had men zijn zorgen op het punt van de watervoorziening. Deze waren ongetwijfeld van een geheel andere aard dan de waterzorgen van vandaag of morgen. Alleen de zwervende stammen zullen geen probleem hebben gekend. Zij vestigden zich op een hoog gedeelte nabij water en konden putten uit een overvloed van zuiver water. Droogde de bron om een of andere reden op, dan paktten zij hun schamele bezittingen bijeen en trokken verder op zoek naar een andere waterbron. Zodra echter een dergelijke nederzetting een permanent karakter kreeg, werd het anders.

Dan ontstond vanzelf het probleem, hoe al deze mensen van water te voorzien.

Het oppervlakte-water waarvan zij gebruik maakten, het water van de rivieren, beken, waterlopen en plassen, werd maar al te gemakkelijk verontreinigd door de afvalproducten van de mens en later door de industrie.

Naast het vergaren van hemelwater in regenputten en tonnen, werden open zak- of zinkputten gegraven zoals men die op enkele boerderijen buiten de bebouwde kom van onze gemeente nog kan aantreffen.

Hieruit putte men het grondwater, dat in het algemeen zuiverder en betrouwbaarder was dan het open oppervlakte-water. Het voor de industrie benodigde water werd meestal gewonnen uit zak- of welputten van gestapelde stenen, dan wel onttrokken uit gegraven

ven kuilen van vrij omvangrijke afmetingen. Zo ontstonden langs de Leij, die in het zuid-oosten dicht langs Tilburg stroomt, enige fabrieken, die het bedrijfswater aan dat riviertje onttrokken.

Voor het blussen van brand was men aangewezen op de brandkuilen, die op verschillende plaatsen in de stad waren gegraven en waaruit men het water vroeger met leren brandemmers, later met eenvoudige brandpompen moest onttrekken. Bij een brand van enige omvang was deze watervoorraad spoedig uitgeput. Droge zomers en daarme gepaard gaande lage grondwaterstanden brachten de watervoorziening van Tilburg, zowel ten aanzien van huishoud- en industriewater, als met betrekking tot brandblussing, danig in de knel.

Over de vroegste watervoorziening van Tilburg is bitter weinig bekend. De bemoeiingen van de overheid beperkten zich tot het graven van brandkuilen en poelen, waarvan er nog enkele bestaan, het schouwen van waterlopen en rivieren, het oprichten van openbare dorpspompen, door hun monumentaliteit min of meer te beschouwen als het symbool van de watervoorziening tot ver in de negentiende eeuw.

Een acte van 1689, aanwezig in het gemeente-archief van Tilburg, geeft wel een schrijnend, doch interessant beeld betreffende de waternood en hygienische wantoestanden, die destijds in Tilburg heersten.

Op 11 oktober 1689 verschijnen voor Cornelis Cloostermans, notaris te Tilburg, Johan Janssens, doctor in de medicijnen, en Servaes Cornelis Peters.

Dr. Johan Janssens verklaart het volgende: In Tilburg bestaat een kleine rivier of waterloop, genaamd de Leij. De afstanden der verschillende vlekken of gehuchten (haardgangen) waaruit Tilburg bestaat, tot de genoemde Leij variëren tussen een kwartier en anderhalf uur lopen.

Het gehucht "de Heuvel", waar hij zelf woont, ligt

bijvoorbeeld op drie kwartier afstand van deze rivier. Hij zegt dit, om aan te tonen, dat het voor de bewoners haast ondoenlijk is om daar hun water voor huishoudelijk gebruik te halen.

Dan gaat hij verder.

In Tilburg wordt veel wol verwerkt ten behoeve van het "Ambagt of maecken van Wolle Laeckenen."

De wol, die men hiervoor gebruikt, wordt gewassen en gezuiverd en dat doet men in de poelen en kuilen, die men overal in het dorp Tilburg vindt.

Het proces verliep als volgt:

Eerst wordt de wol vermengd en opgemaakt met terpentijn; vervolgens wast men deze opgemaakte wol met een "stinckende vochtighe materie, te weten met warm stinkende pis of zeep".

Daarna spoelt men de wol geheel zuiver in de poelen en kuilen. (Men sprak in Tilburg van "den wol spuulen in den spuul.")

Het water in deze "spuulen" is in de loop der jaren geïnfecteerd door de "stinckende materie", zodat het niet meer deugt voor drinkwater. Door de grote droogte en de lage grondwaterstand hebben deze poelen "per canales subterraneos" (sic) via ondergrondse waterhoudende lagen ook het water van de in de nabijheid gelegen bronputten der particulieren besmet. In het besmette water tiert welig het ongedierte "Animalia imperfecta et corruptabilia" en om dit water nu toch voor consumptiewater te kunnen gebruiken, zijn de mensen genoodzaakt dit water te vermengen met zuurdeeg en wat roggemeel. Het wordt opgekookt, voor de lucht afgesloten en daarna laat men het enige tijd gisten.

Zo wordt het water voor verder bederf bewaard en gedronken onder de naam van "Scherpbier" of "Scharrebier". De naam "scherpbier" is geheel misplaatst, zegt Dr. Johan Janssens, immers voor een half vat (inhoud 50 potten of kannen) gebruikt men maar $2\frac{1}{2}$

stuiver zuurdeeg en roggemeel. Dit brouwsel gebruikt men ook als medicijn, om daarmee keelontstekingen te bestrijden, die veroorzaakt worden door het drinken van - inferieure - brandewijn en andere sterke dranken.

Dan geeft hij een verklaring waarom in de gehuchten Hoeven, de Reit, Velthoven en de Hasselt jaarlijks meer infectie-ziekten voorkomen dan in de overige vlekken. Dit is te wijten aan de lagere ligging; het besmette water uit de andere buurtschappen vloeit naar dit lagere gedeelte af, infecteert er in hoge mate het putwater. Ook de poelen en kuilen aldaar worden vergiftigd door het "wolspuule".

Hier eindigt de verklaring van de dorpsdokter.

Dat het brouwsel ten onrechte de naam van "scherpbier" droeg, was voor de verschillende pachters der bier imposten aanleiding om een poging te wagen, dit schrale bier, dat een zure smaak had, onder het normale belaste bier te doen vallen.

Ook over deze affaire bestaan verschillende acten, alle opgemaakt door notaris Cornelis Cloostermans. Diverse oude pachters der bieraccijnzen verklaren, dat zij nooit enig artikel betreffende het maken van scherp-bier hebben uitgevaardigd en nooit het recht hebben gehad hieromtrent iets te eisen of te vorderen. Een der acten is ondertekend door een 80 tal Tilburgers; zij verklaren allen, dat zij wel 'ns scherp-bier maakten, uitsluitend voor hun gezin zonder daarvoor iets aan de pachters der bieraccijnzen te betalen.

In een andere acte luidt de verklaring, dat men alleen regenwater of melk dronk.

Wanneer men het gezegde van Aristoteles, dat men het stadsbestuur het beste kan beoordelen naar de wijze waarop het zorg draagt voor de drinkwatervoorziening, als maatstaf nemen, zouden de regenten van Tilburger

niet zo best afkomen; dit geldt trouwens voor alle regenten in Nederland.

De Grieken en Romeinen hadden inderdaad een grotere "waterbeschaving" dan onze voorvaderen, die zich aan deze primaire volkszorg eeuwenlang weinig gelegen lieten liggen.

De kwaliteit van het Tilburgse water was in het algemeen zeer slecht, hetgeen in de 19e eeuw aan de wollenstoffen-industrie en ververijen grote moeilijkheden veroorzaakte bij het bewerken van hun producten. Desondanks bloeide onze nijvere industriestad. Men behielp zich zo goed mogelijk met het beschikbare en schikte zich in de toestand zoals onze voorvaderen die steeds hadden gekend.

Degene, die meent, dat de bevolking van Tilburg in die dagen reikhalzend naar een betere watervoorziening uitzag, vergist zich grondig.

Wel had reeds toen het Gemeentebestuur een open oog voor de grote betekenis van een centrale watervoorziening voor Tilburg.

Aanvankelijk beperkte zich deze zorg tot het doen dempen van enkele brandkuilen, t.w. de kuil aan de Noordhoek en de kuil in het Haringseind op Korvel in het jaar 1871.

In 1880 gaat men over tot het slaan van enkele Norton-putten, hoofdzakelijk ten gerieve der brandspuiten.

Op 15 juli 1884 wordt een commissie, bestaande uit vijf leden, gekozen uit gemeenteraadsleden, benoemd om te onderzoeken of het wenselijk en mogelijk is, om voor rekening van de gemeente in Tilburg een waterleiding aan te leggen en deze te exploiteren.

Tot deze commissie behoorden de volgende heren:

F.L.v.Spaendonck	J.Vrancken	A.Pollet
Leo Swagemakers	J.Brouwers	

Aan deze commissie werd nog toegevoegd de gemeente-architect. Men kwam tot de conclusie, dat een belang-

rijk kapitaal zou moeten worden geïnvesteerd; men twijfelde aan de levensvatbaarheid; men vreesde dat de winningsmogelijkheden ontoereikend zouden blijken en dat het gewonnen water ongeschikt voor het doel zou zijn.

Al deze bezwaren vertraagden de totstandkoming van een zodanige onderneming.

Het gemeentebestuur, onder leiding van burgemeester J.F.Janssen, neemt contact op met verschillende gegadigden over een eventueel te verlenen concessie voor de aanleg van een waterleiding.

Diverse concessies worden verleend, maar deze liepen alle op een mislukking uit.

Als een der eerste aanvragers in het jaar 1884 kennen wij Grans en Co te 's Gravenhage, die de belangen behartigt van de heren John Howard c.s. uit Londen. Over een concessie-verlening aan de Heren John Howard & Co wordt in de jaarverslagen van de gemeente Tilburg niet gesproken.

Op 12 november 1884 verzoekt A.J.C.Daamen, secretaris der Noordbrabantse Maatschappij van Landbouw en woonachtig te 's Hertogenbosch, om concessie voor de aanleg en exploitatie van een waterleiding te Tilburg.

In het jaar 1886 besluit de gemeente om f. 1.000,-- beschikbaar te stellen tot het doen van een onderzoek, het ontwerpen van een plan en een begroting der kosten op te maken voor het aanleggen van een drinkwaterleiding.

De waterleidingcommissie neemt contact op met een expert, n.l. de heer Salzbach uit Dresden. Na gedane onderzoekingen en boringen op verschillende punten in de gemeente brengt hij geen gunstig verslag uit. Het water bevat ijzer en is niet te gebruiken voor een drinkwatervoorziening. Hij geeft in overweging het water uit een rivier te betrekken en vervolgens door een buisleiding naar de stad te voeren. Dit systeem heeft hij ook voor de stad Groningen ge-

bruikt. Voor de adviezen van de heer Salzbach wordt door de gemeente f. 3.000,-- betaald.

De gemeente gaat voorzichtig te werk. Zij stuurt circulaires naar verschillende gemeenten, waar men al in het bezit is van een waterleiding en men verzoekt inlichtingen betreffende ervaring, concessie-voorwaarden en gedrukte verslagen. De vraag wordt gesteld wat is te prefereren, een waterleiding in eigen beheer of een concessie-verlening.

Men onderhandelde nog met verschillende gegadigden maar de onderhandelingen liepen op niets uit. Blijkbaar zagen de kandidaten geen heil in een onderneming van zo grote opzet.

In 1887 bood een ingenieur-architect aan om voor de gemeente een plan voor een waterleiding te ontwerpen. De waterleidingcommissie, onder voorzitterschap van de heer Pollet, ging daarop niet in.

De gemeente Tilburg had natuurlijk haar concessievoorwaarden.

Het is mij gebleken, dat bij de opstelling daarvan gebruik is gemaakt van de concessievoorwaarden van Roosendaal en Nispen, opgesteld 22 april 1836. Tilburg brengt daarin veranderingen aan en maakt ze toepasselijk voor onze stad. Deze concessievoorwaarden zijn vastgesteld in de Openbare Raadsvergadering te Tilburg van 9 juni 1888.

Op 2 oktober 1887 verzoeken de heren W. Bottenberg, directeur van een waterleiding te Oud-Beierland, F.A. de Jongh, architect, en L.A. van der Schie, werktuigkundig ingenieur, beiden te Schiedam, om concessie.

Op 4 juni 1888 besluit de gemeente om tot concessieverlening aan bovengenoemde heren over te gaan, en wel voor de tijdsduur van 40 jaren. De heer F.A. de Jongh heeft het plan ontworpen. De plaats was 5 km. ten westen van Tilburg, ongeveer 1,3 km ten noorden van de spoorbaan Tilburg-Breda. Op een laag gelegen heideveld, de Lage Witsie genaamd, was het pompsta-

tion geprojecteerd.

Het plan is gedurfd en fantastisch.

De Jongh meent, dat hij 60.000 m³ per dag nodig zal hebben, n.l. 57.000 m³ voor de industrie en 3.000 m³ voor particulier gebruik. Hij wil in de Lage Witsie een bassin graven over een oppervlakte van 360.000 m² en 4 m diep; 1.440.000 m³ moet dus worden verplaatst. In de ongunstigste omstandigheden zal dus een voorraad van 720.000 m³ ter beschikking zijn. Het bassin zal verder worden gevoed door ondergrondse kanalen van Engels aarden buizen met een grintbed omkleed.

De wanden van het bassin worden bekleed met een klei laag. De bodem van het bassin zal bestaan uit grove grint en rivierzand dat filtrerend moet werken. Verder moet het water worden gezuiverd door machines die bij het bassin zijn opgesteld. Drie transportleidingen zullen het water naar de stad voeren om het daar ontworpen stadsbuizennet te voeden (1e plan de Jongh).

F.A. de Jongh heeft er geen bezwaar tegen, dat men het terrein voor de waterwinning -de Lage Witsie- laat schieten en dat dit wordt verplaatst naar de Rielse Heide, mits er maar goed water is.

De gemeente stelde als voorwaarde, dat er twee watertorens moesten komen; één op de Velthoven en één op het Heike.

Volgens het verslag van de gemeenteraadsvergadering van 24 juli 1888 trekt de heer W. Bottenberg zich terug en draagt zijn aandeel in de concessie over aan F.A. de Jongh. De gemeente verleent toestemming tot het plaatsen van twee watertorens; de een op de oostelijke punt van het plein van de Veldhoven bij de Veldhovensehoek en de andere op het plein 't Heike aan de noord-oostelijke hoek, onder voorwaarde, dat beide torens een monumentaal karakter zullen dragen. Zag het er aanvankelijk rooskleurig uit met de plan-

nen van de nieuwe concessionarissen, op 11 oktober 1888 wordt de hoop van het gemeentebestuur wederom de bodem ingeslagen.

De heren F.A. de Jongh en L.A. van der Schie doen hun rechten en verplichtingen en plannen over aan een vooraanstaande zakenman uit Rotterdam, t.w. S.R. Stokvis sr.

Voordat de gemeente definitief concessie verleent aan S.R. Stokvis, neemt F.A. de Jongh contact op met de heren Th. van den Broek en G.W. van Barneveld Kooy jr. te Haarlem. Hij polst deze mensen of zij interesse hebben voor Tilburg; zij hebben ook de concessie voor Leeuwarden. Aanvankelijk hebben zij er oren naar en verzoeken de gemeente om voor f.50.000,-- deel te nemen in het syndicaat.

Merkwaardig is het, dat de gemeente dit van de hand wees. Het vertrouwen in de onderneming was na de opgedane ervaringen blijkbaar niet groot.

Zoals nog zal blijken, zullen later de heer van den Broek en van Barneveld Kooy tot de kapitaalverschaffers behoren van de nog op te richten N.V. Tilburgse Waterleiding Maatschappij.

De heer F.A. de Jongh blijft verder betrokken bij de besprekingen met de nieuwe concessionaris S.R. Stokvis sr. Deze heeft n.l. de Jongh toegezegd, dat hij met de uitvoering der werkzaamheden zal worden belast. De Jongh is enthousiast en schrijft aan het gemeente bestuur: "het wordt de mooiste waterleiding van het land".

S.R. Stokvis sr. heeft serieuze plannen en stort bij de gemeente f 10.000,-- als waarborgsom; bovendien trekt hij ingenieur Schotel uit Rotterdam aan als deskundige.

Tussen de heren Schotel en de Jongh ontstaat nu een heftige strijd over de plannen van de Jongh, waarmee de heer Schotel zich in het geheel niet kan verenigen; deze wil n.l. het water betrekken uit de

Maas achter de Langstraat. De onenigheid gaat hoofdzakelijk over het waterleverend vermogen van de ontworpen watervang.

F.A.de Jongh laat zich de kaas niet van het brood eten. Hij publiceert in de Rotterdamse Courant een artikel en hekelt het laatdunkend en hovaardig optreden van ingenieur Schotel.

Schotel schrijft aan het gemeentebestuur van Tilburg: "Die man (F.A.de Jongh) is mijn colère niet waard". De Jongh komt met een tweede plan; het bepaalt zich alleen tot de waterwinplaats en het pompstation wordt hier geprojecteerd ten zuiden van de spoorbaan, ongeveer 2 km oostelijk van het terrein waar nu het pompstation staat. De watervang is in de Blaak geprojecteerd.

Door de gevoerde kritiek van de heer J.Schotel ontstaat het derde plan de Jongh. Ook dit plan kan de heer Schotel niet bevredigen.

Hij ontwerpt een eigen plan, waarbij de watervang wordt geprojecteerd in de "Heibodems", het "Schaapschoor" en de "Keistoep".

Het pompstation plaatst hij op een terrein aan de Gilzerbaan circa 300 m oostelijk van de Donge, ongeveer ter plaatse van het thans aanwezige pompstation.

Hij komt tot de conclusie, dat uit de beschikbare heidegronden geen 40.000 m³ water per dag kan worden gewonnen, zoals in de concessie-voorwaarden wordt geeist. Hij twijfelt bovendien of het gewonnen water ten aanzien van de kwaliteiten aan de eisen van de voorwaarden zal kunnen voldoen en grijpt terug naar zijn oorspronkelijke opvatting, n.l. het water uit de Maas betrekken.

Steunend op deze conclusie komt de gemeente dan 5 juni 1889 tot wijziging van voorwaarden van concessie voor de aanleg en de exploitatie ener waterleiding in deze gemeente en zulks naar aanlei-

ding van het ingezonden nieuwe plan door de concessionaris, volgens hetwelk het water uit het nieuwe riviervak, dat gevormd zal worden door de verlegging van de Maasmond, zal betrokken worden en zolang dat werk niet voltooid is, uit het Oude Maasje.

3 september 1889.

In de gemeenteraad wordt het rapport besproken van de commissie voor de waterleiding inzake de bedenkingen, geopperd door de Hoofd-ingenieur van de Waterstaat, tegen de door de raad verleende concessie aan de heer S.R.Stokvis sr. te Rotterdam en wel in het bijzonder tegen de bepalingen van art.4 der concessie-voorwaarden, waarin bepaald is, dat de waterleidingwerken binnen twee jaar na goedkeuring der plannen moeten voltooid zijn.

De Hoofd-ingenieur heeft laten doorschemeren, dat de verlegging van de Maasmond, waaruit de nieuwe waterleiding-werken haar water zouden betrekken, onmogelijk in twee jaar gereed zou komen.

De waterleiding-commissie toont in haar rapport overduidelijk het ongegronde der bezwaren aan en de gemeenteraad besluit, met handhaving van het bestreden artikel 4, de concessie-voorwaarden ter goedkeuring aan de Gedeputeerde Staten te zenden.

26 juni 1890 richt de heer Stokvis een schrijven aan de gemeente, dat tengevolge van wijzigingen, die aan gebracht zijn in het oorspronkelijke plan tot verlegging van de Maasmond, een belangrijke vertraging in de aanleg van de waterleiding zal ontstaan.

De concessionaris, Stokvis komt vervolgens met een wijziging in zijn plan. Het water zou onttrokken worden uit de Maas bij Capelle.

Dit plan is echter niet voor verwezelijking vatbaar. Daar intussen de termijn, binnen welke met de uitvoering van de werken een aanvang moest worden ge-

maakt, is verlopen, wordt op 10 september 1892 de verleende concessie vervallen verklaard.

Het gemeenteverslag maakt melding van de touwtrekkerij tussen de gewezen concessionaris en de gemeente Tilburg, over de terugbetaling van het gestorte waarborgkapitaal van f. 10.000,--.

Stokvis trekt aan het kortste eindje en berust in dit verlies alsook in dat van f. 15.000,-- aan kosten van onderzoek en voorbereiding.

Men goed functionerende waterleiding blijft voor Tilburg nog steeds een utopie. De martelgang voor de totstandkoming zal nog lang duren en voor de dringende behoefte naar goed drinkwater moet een oplossing worden gezocht. Men besluit nu tot het maken van een 17-tal Norton-putten en het dempen van verschillende brandkuilen in de gemeente.

12 september 1892.

In de zitting van 12 nov. 1892 wordt door de raad besloten om op verschillende punten der gemeente Nortonputten te slaan en wel voor tweeërlei doeleinden, ten eerste om in geval van brand daaruit het water te onttrekken en ten tweede om, zo deze goed drinkwater zouden leveren, er pompen op te zetten.

De putten hebben een middellijn van 33 cm, zijn van zink en van onderen over een lengte van 4 m van kopergeas voorzien. Ze worden gemaakt volgens een nieuw systeem. De resultaten zijn goed. Eerst wordt een ijzeren put, middellijn 50 cm, op diepte geplaatst, daar gaat dan de eigenlijke put in. Van onderen nu wordt de put met grint aangevuld en vervolgens gaat de ijzeren put er weer uit.

(wordt vervolgd)

C. Robben.